

HAKİKATE YELKEN AÇMAK

Aydınlanma Dönemi Felsefesinin Öteki Tarihi

Stéphane Van Damme Floransa'daki Avrupa Üniversitesi Enstitüsü'nde bilimler tarihinde ders vermekte olan Van Damme, özellikle 17.-19. yüzyıllar arası bilgi ve bilmelerin kültürel tarihi üzerine araştırmalarda bulundu.

Başlıca yapıtları *Descartes. Essai d'histoire culturelle d'une grandeur philosophique (XVIIe-XXe siècle)* (Presses de Science Po, 2002); *Paris, capitale philosophique de la Fronde à la Révolution* (Odile Jacob, 2005); *Le temple de la sagesse. Savoirs, écriture et sociabilité urbaine (Lyon, XVIIe-XVIIIe siècles)* (Editions de l'EHESS, 2005); *Métropoles de papiers. Naissance de l'archéologie urbaine à Paris et à Londres (XVIIe-XXe siècles)* (Les Belles Lettres, 2012).

Adem Beyaz 1985 yılında Ankara'da doğdu. Ankara Atatürk Lisesi'ni bitirdi. Galatasaray Üniversitesi'nde felsefe lisansını, Paris-Sorbonne Üniversitesi'nden felsefe yüksek lisansını tamamladı. Editörlük ve çevirmenlik yapıyor.

*Stéphane Van Damme'in
YKY'deki kitabı*

Hakikate Yelken Açmak (2018)

STÉPHANE VAN DAMME

Hakikate Yelken Açmak
Aydınlanma Dönemi Felsefesinin
Öteki Tarihi

Çeviren
Adem Beyaz

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 5007
Cogito - 234

Hakikate Yelken Açmak -
Aydınlanma Dönemi Felsefesinin Öteki Tarihi / Stéphane Van Damme
Özgün adı: *À toutes voiles vers la vérité*
Çeviren: Adem Beyaz

Editör: Korkut Erdur
Düzeltili: Alper Zorlu

Kapak tasarımı: Mehmet Ulusel
Grafik uygulama: Arzu Yaraş

Baskı: Acar Basım ve Cilt San. Tic. A.Ş.
Beysan Sanayi Sitesi, Birlik Caddesi, No: 26, Acar Binası
34524, Haramidere - Beylikdüzü / İstanbul
Tel: (0 212) 422 18 34 Faks: (0 212) 422 18 04
www.acarbasim.com
Sertifika No: 11957

Çeviriye temel alınan baskı: Seuil, Paris, 2014
1. baskı: İstanbul, Şubat 2018
ISBN 978-975-08-4187-3

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2015
Sertifika No: 12334
Copyright © Editions du Seuil, 2014

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0212) 252 47 00 Faks: (0212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İçindekiler

GİRİŞ

Hareketli Bir Hakikat Tarihi • 7

I. KISIM

Tarihsellik,
Eski Hakikat Rejimi

1. BÖLÜM

Hakikat Tutkusu • 21

2. BÖLÜM

Hakikat İradesi - Kamusal Bir Felsefe • 56

3. BÖLÜM

Hakikat Mirası Gelenek, Aktarım, Arşiv • 89

II. KISIM

Merkeziyetler,
Hakikatin Başkentileştirilmesi

4. BÖLÜM

Felsefe Merkezleri • 131

5. BÖLÜM

Britanya'nın Atinası Edinburgh • 157

III. KISIM
Sınırlar mı?
Hakikatin Erişim Sahası

6. BÖLÜM
Dünya Şehri Edinburgh • 179

7. BÖLÜM
Barbarların Bilgelikleri:
Git Gide Yakınlaşan Dünya • 202

IV. KISIM
Bağlantılar,
Hakikati Tesis Etmek

8. BÖLÜM
Felsefi İrtibatlanmalar:
Bir Dostluk Politikası

9. BÖLÜM
Felsefi Şiddetler:
Sefahat Etrafında • 261

SON
Felsefenin *Tarihini* Yazmak • 279

SONSÖZ
Felsefi Eski Rejim • 304

Teşekkür • 311

Özel Adlar Dizini • 315

GİRİŞ

Hareketli Bir Hakikat Tarihi

Her göçebe gibi filozof da kendi çayırlarını arar. Bir hakikatin filizlenmesine şahit olur, sonra diğer hakikatlerin peşine düşer. Her bir alanın kendine has olduğunu, kendi izafiyetini ve eşsizliğini hak ettiğini, mutlak kabul edilen hakikat kadar ilgi ve gayrete layık olduğunu fark eder. Bachelard der ki, bilgine herkes gibi “çalışan” biri olmak yaraşır, çünkü “çalışması” sayesinde kendi hakikatini üretir, tıpkı bir işçinin kendi gayretiyle kendi hakikatini üretmesi gibi.¹

Hekim ve seyyah François Bernier, Babür diyarından ülkesine döndükten sonra 1674 yılında yayımladığı *Abrégé de la philosophie de Gassendi* [*Gassendi Felsefesinin Özeti*] adlı kitabında şöyle diyordu: “Felsefe Bilgelik sevgisidir, Bilgeliği incelemek ve uygulamaktır, Bilgelik de her şeyde Hakikati seçmeye ve yaşamdaki her eylemde Dürüstlüğü izlemeye dair ruhun belirli bir eğilimidir, öyle ki, Felsefe, Hakikati ve bilumum Dürüstlüğü belirli şekilde araştırmaktan ya da kovalamaktan ibarettir”. Bernier bu ifadesiyle “hakiki” felsefeyi okullarda ve üniversitelerde öğretilen felsefeden ayıran şeyi de göstermiş oluyordu. Entelektüellerin mesleklerinin her birine sırt çevirerek felsefe her şeyden önce yaşamın bütün hallerini benimsemeye has bir liyakat olmalıydı. Hiç kuşkusuz Bernier Doğu felsefelerinden etkilenmişti ve eskilerin izinden gidip felsefeyi bilgelik olarak yeniden tesis etme zorunluluğunu gayet iyi görmüştü. İşte bu kitap da ana akımlara pek uğramayan, okullarımızın köşe başlarını tutmuş yüce filozoflara da pek bağlanmayan başka bir felsefe tarihinin taslağını çizmek için bu hakikat ustalarını bulmanın peşine düşer.

Entelektüel felsefe tarihi 19. yüzyıldan beri hem bir tür hem de kurumsal ve pedagojik bir faaliyet olarak görülmüş felsefi sorunu anlamaya öncelik tanıyan yöntemi tesis etti. Felsefenin kurumsal-

1 Thierry Paquot ve Chris Younès (ed.), *Le Territoire des philosophes. Lieu et espace dans la pensée au XXe siècle*, Paris, La Découverte, 2009, “Avant-propos”, s. 7.

laşmasına, siyaset ve toplum nezdinde tanınmasına büyük katkıda bulundu. Bununla birlikte meseleye daha yakından bakacak olursak felsefe tarihi dediğimiz şey bugün bile sıklıkla tarihsel sabite olarak tasavvur edilen faaliyetlerin ve nesnelere zayıf biçimde tarihselleştirilmesiyle nitelenir.² Kimliğini arayıp, dogmatik bilimlere mahsus mutlak hakikat olma iddiasında bulunduğu gibi özerkliğini de sürdürmek isterken hukuk tarihi faaliyetlerinin tarafında kararlı bir şekilde konumlanır.³ Felsefe tarihi bu haliyle kültürel üretimin maddi koşullarını tahlil etmeye çalışan diğer disiplinlere ya da Foucault'dan esinlenerek söyleyecek olursak "hakikat rejimleri" tarihini soruşturan disiplinlere çok açık değilmiş görüntüsü verir. Bu yüzden, tarihle edebiyat arasındaki, tarihle bilimler tarihi arasındaki, yahut tarihle sanat tarihi arasındaki semeresi bol alışverişleri uzun süre boyunca görmezden geldi ve bu alışverişler yöntemlerin dolaşımını aydınlatıp epistemolojik sınırlarını yeniden şekillendirebilirdi. Tabii bu yolda Fransa istisnasını vurgulamak gerekir. Örneğin, İngiltere'de, İtalya'da yahut Almanya'da alışverişler ve tartışmalar felsefe tarihi, fikirler tarihi, bilimler tarihi ve genel tarih arasında yapılarak süregeldi, dolayısıyla kaideler de bu buluşmaları örgütlemek için tasarlandı.

Bazen Lucien Febvre ve Annales Okulu rehberliğinde fikirler tarihi sahasında keşfe çıkılan tarih Fransa'da yavaş yavaş gözden düştü, çünkü bu meseleyi incelemek adına artık hem kifayetsiz kalıyor hem de akademik bakımdan yeterince geçerli görülüyordu. Aydınlanmayla birlikte felsefe sıklıkla modern bir meşguliyetin, yani "entelektüel uğraş"ın temel sahnesi olarak yansıtılmıştı. Kamusal alanın doğumunun soykütüğünü çıkarma bağlamında tarihçiler Dreyfus davasının önceki emsallerini araştırmak ve kültür seçkinlerinin bağrından bir zümrenin yeşerdiğini örneklemek istemişlerdi; bu zümrenin ana özelliği "simgesel ürünleri üretmek"teki özgün liyakatlarından ziyade kamusal müzakerelere müdahil olma kapasitesiydi. Descartes, Newton, Locke, hatta Diderot gibi modern

2 Aurélien Robert, "Relativismes et jurisprudence: un dialogue entre philosophes et historiens", *Tracés*, n: 12, 2007, s. 167-180.

3 Hukukla karşılaştırma yapmak için bkz. Pierre Legendre, *Leçons*, c. II: *L'Empire de la vérité. Introductions aux espaces dogmatiques industriels*, Paris, Fayard, 1983; agy., *L'Amour du censeur. Essai sur l'ordre dogmatique*, Paris, Seuil, 2005 [1974]; agy., *Sur la question dogmatique en Occident. Aspects théoriques*, Paris, Fayard, 1999.

çağın hakikat ustaları, Skolastik dönemdeki ustalara eklendi. Gramsci'nin sevdiği organik entelektüellere nispetle iktidarla çok daha az içli dışlı olan filozoflar, “kopuş entelektüeli” figürünün vücut bulmuş hali olarak görüldü. Filozofu entelektüelle özdeşleştiren tarihçiler böylece soruşturmanın yönünü değiştirdiler ve felsefenin bir toplumsal ve kültürel tarihi olması imkânını da ellerinden kaçırmış oldular.

Nihayetinde vardığımız bu katı sonuç son yirmi yılda kısmen düzeltilti. Tarihsel yöntemlerin kullanımına dair sunulan teklifler öncelikle felsefe tarihçileri arasında çoğaldı; bu tarihçiler, özellikle en eski devirlerden türetilen, yeni tarihyazımı kaidelerini koydular.⁴ Araştırmalar artık kavramsal oluşum alanına, bağlamlara, felsefi silsileye ve gidişata, felsefi sistemlerin akışkanlığına ve gözenekli oluşuna, felsefi bilmenin kullanımına ağırlık veriyor. Bu yaklaşımlar, “sorunlar toplulukları”nı ayrıcalıklı kılıyor, entelektüel ve öğretisel ayrılıklar kadar benzerliklere de ilgi duyuyor, “belirli sorunların uzun vadede geride bıraktığı etki”ye yöneliyor. Felsefe tarihi, “gerekçeli tarih” olma niyeti taşıyor.⁵ Fikirler tarihini, uzay ve zamana yerleşen felsefi problemler tarihi izliyor. Bir faaliyet olarak kabul görmek adına felsefe, adı anılınca akla gelen “mutlak varsayımları beyan etme görevi”ni bir tarafa bırakıyor ve sadece temellerin bilimi olma vasfından sıyrılıyor.⁶ Kurgu, şiir ve roman gibi edebi türlerle kurulan ilişkinin incelenmesi, felsefi metinde aranan saf öğreti tasavvurunun dengesini bozmuştur. Tarihçiler de bizi on yıldan beri modern dönemin tarihyazımında en hareketli alanlardan biri haline gelmekte olan entelektüel bir tarih iklimine alıştıyor.⁷ Buna karşın, sorunsallaştırma işi, uygulama

4 Bu konuda Jacques Brunschwig'in felsefi olmayan bir felsefe tarihi hakkındaki tutumu için bkz. Barbara Cassin (ed.), *Nos Grecs et leurs modernes. Les Stratégies contemporaines d'appropriation de l'Antiquité* içinde, Paris, Seuil, 1992, s. 37-67.

5 Göndermeler için bkz. Alain Caillé, Christian Lazzeri ve Michel Senellart (ed.), *Histoire raisonnée de la philosophie morale et politique*, c. I, Paris, Flammarion, 2007 [2001].

6 Allan Janik, “Philosopher en pratique”, *L'Aventure humaine. Savoirs, libertés, pouvoirs*, n. 7, 1997, s. 63-80, ahntı s. 64.

7 Antoine Lilti, “Does Intellectual History exist in France? The Chronicle of a Renaissance Foretold”, Darrin McMahon ve Samuel Moyn (ed.), *Rethinking Modern European Intellectual History for the Twenty-First Century*, Oxford, Oxford University Press, 2013, s. 56-73.

alanlarının incelenmesi, okuma ve yorumlamanın irdelenmesi, felsefenin kamudaki kullanımlarının araştırılması, beri yandan aktarım, dolaşım ve baskı faaliyetlerinin analizi, kısacası eylem halindeki felsefenin tahlili bize büyük ölçüde yabancı kaldı. Son yıllarda bilimlerin tarihinin ve yeni bir felsefe sosyolojisinin yükselen başarısı filozofları işe koşmaya, onlara bir aktör payesi vermeye, ve felsefeyi sosyo-kognitif bir üretim olarak tasavvur etmeye katkıda bulundu.⁸ Nihayet bilmelerin tarihsel bir antropolojisi de Batı'da olmayan yerlerle kurulan bir diyalogdaki bilme alanlarına, entelektüel tekniklere ve somutluğa dikkat kesilmeyi teşvik etti. Etkileşimleri, “konumlanmalar”ı, “verili bir uygulamalı faaliyetin seyri”ni, verili yerlerdeki uygulamaların somutluğunu gözetken entelektüel uğraş tarihi, felsefenin bilgece eylem ya da toplumsal faaliyet olarak devreye girmesine yeniden imkân sağlıyor.⁹

İşte bu kitap da 17. ve 18. yüzyıllara odaklanarak bir tarihçinin felsefeye yaklaşımının ana hatlarını çizme amacındadır. Bu dönem geleneksel olarak Descartes ve diğerlerinin başlattığı “felsefi devrim” dönemiyle özdeşleştirilir ve yeni bir tarihsellik rejimi (biz buna burada “eski felsefi rejim” diyoruz) üzerine kurulur. Bu rejimde ne Ortaçağın uzun Skolastik döneminden kalmış bir iz ne de 19. yüzyılın disiplinci felsefesine aktarılan bir emare bulunur. Klasik çağ ve Aydınlanma, geleneksel olarak, bu “devrim”in çekim merkezlerini oluşturur. Felsefe uzun zaman boyunca “bilimlerin ilki” olarak görüldü, bilginin her bir biçiminin belkemiği sayıldı, “bir söz dünyası veya evreni olarak düzenlenmiş ve yapılandırılmış bir tür *episteme*” kabul edildi.¹⁰ “Modern” felsefenin alameti

8 Bkz. Jean-Louis Fabiani'nin yazdığı giriş, *Qu'est-ce qu'un philosophe français?*, Paris, Editions de l'EHESS, 2010, s. 19.

9 Daniel Roche bu konudaki öncüydü, “L'intellectuel au travail”, *Annales. Economies, sociétés, civilisations*, n. 37, 1982 (3), s. 465-48. Son dönemde konu üzerine kafa yoran isimler arasında şunları sayabiliriz: Etienne Anheim ve Sylvain Piron, “Le travail intellectuel au Moyen Âge: institutions et circulations”, *Revue de synthèse*, n. 129, 2008 (4), s. 481-484; Dinah Ribard, “Le travail intellectuel: travail et philosophie, XVIIe-XIXe siècle”, *Annales. Histoire, sciences sociales*, n. 65, 2010 (3), s. 715-742; agy., “Professeurs, maîtres et enseignants à l'époque moderne: étude d'un travail intellectuel”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, n. 184, 2010, s. 90-107; Rémy Campos, *François-Joseph Fétis musicographe*, Cenevre, Droz / Haute Ecole de Musique de Genève, 2013.

10 Thierry Paquot ve Chris Younès (ed.), *Le Territoire des philosophes... a.e.*, “Avant-propos”, s. 7.

farikası Galileo devrimiyle şekillenen felsefi gelenek olabilir ama felsefe artık bir “saçılım”a [“dissémination”] (Jacques Derrida), bir göçebelğe hüküm giymiş, aynı zamanda bir yeniden mevzilenmeye, hatta serpilmeye mahkûm olmuş. *Royal Society* [Kraliyet Cemiyeti] sekreteri Henry Oldenburg, Spinoza’ya yazdığı bir mektupta hakikat araştırmasını nitelesin diye bu kitabın başlığını oluşturan denizci tabirini kullanır; Oldenburg’un benzetmesi, felsefi çalışmada araştırılmayı bekleyen yeni ufukları gün yüzüne çıkarır: “Hakiki bilime yelken açmanın ve doğanın gizemlerini şu âna dek görülmemiş şekilde keşfe çıkmanın tam vaktidir şimdi.”¹¹ Bu benzetme yapılan girişimdeki belirsizliklere de işaret eder. Bu “yeniden bölgelere ayırma”nın somut biçimleri bizim için ne yazık ki hâlâ muğlaktır. 17. ve 18. yüzyıllardaki felsefe sahasının geniş sınırlarını tespit ettiğimizde ve bu yeni haritaları tasarladığımızda günümüzün bilimlerini, sanatını, siyasetini, dinini ve ahlakını meydana çıkaran ama aynı zamanda modern çağda felsefi soruşturmanın merkezinde olan meselelerle yüzleşmek durumunda kalacağız. Felsefeye hem bu genişliği hem de bu esnekliği yeniden bahsettiğimizde, felsefenin eski toplumlardaki etkisini ve mevcudiyetini ölçme fırsatımız daha iyi olur. Hem bir bilme, hem bir toplumsal faaliyet hem de kültürel bir mesele sayılan felsefe bugün böylece tarihçi tarafından keşfedilmeyi bekleyen yeni bir coğrafya halinde kendini sunar. Diğer kültürel faaliyetler gibi inceleme ve tartışmayı hak eder ve tarih ile tarihyazımını bağlamayı gerektirir.

“Felsefe tarihi” ifadesinde tarihi felsefenin bir niteliği kılmak yerine bu kitap, neo-skolastik paradigmaya karşı felsefi “kopuş”a katılmış aktörlerin talepleri olan “yenilik”, “hakikati araştırma” ve yöntem taleplerini dikkate alır ve felsefi meseleden *hareketle* başka bir entelektüel tarihin mümkün olduğunu göstermeyi hedefler. Araştırmanın merkezine düşünce içeriklerinden ziyade felsefi faaliyeti koyar ve bilmelere hareketli bir yaklaşım sunmayı amaçlar. Amacımız alternatif bir felsefe tarihi yaratıp polemik çıkarmak değil; aksine, tarih ile felsefe arasındaki bağları dokumak, felsefi sahneyi genişletmek, faaliyetlerin yoğunluğunu ve çoğulluğunu

11 Baruch Spinoza, *Œuvres*, c. IV: *Traité politique, lettres*, Fr. çeviri, sunuş ve notlar: Charles Appuhn, Paris, Flammarion, 1966, Mektup VII, s. 145.

keşfetmektir.¹² Örneğin, Antikçağ için konuşacak olursak, *philosophia* kavramı üzerine yürütülen düşünceler Pierre Hadot ya da Monique Dixsaut'nun işlettiği bir araştırma alanı açtı. Bu isimler Antikçağ filozoflarını faaliyet tarzları vasıtasıyla takip ettiler ve ekol veya disiplin kavramlarını tartıştılar; bu sayede felsefi faaliyeti ve antik toplumlar nezdindeki müstesna yerini keşfetmeye ve bu faaliyetin hususi bağlamlar çerçevesinde şekillendiğini göstermeye çalıştılar.¹³ Ortaçağ için ise Alain de Libera “aktörlerin görevleriyle neyi temsil ettiklerini, aldıkları rolden ne beklediklerini, kendi haklarında hayal edip söylediklerini, bizatihi varoluşlarından ne umduklarını” incelemeye davet etti tarihçileri.¹⁴ Hatta Alain Boureau da skolastik âlemi tarihsel bir antropolojiye tabi tuttu.¹⁵ Kronolojik bakımdan konumlanmış bu düşünceleri 17. ve 18. yüzyılların kaynağına taşıyan bu kitap iki kollu bir silsileden ayrışır: Birinci kol, modern felsefeyi siyasi meşguliyetle özdeşleştiren ve *filozof* uğruna felsefeyi görmezden gelen modernite koludur; ikincisi, tam tersi bir girişimle, felsefeyi bir sisteme havale eden koldur. Dolayısıyla bizim girişimimiz felsefeyi disiplinle değerlendirme yaklaşımından kökten ayrışacaktır.¹⁶ Fakat bizim modern dönemi inceleyen yaklaşımımız da yeni değildir. 1990 yılında Roger Chartier, entelektüel tarih soruşturmasını kültürel tarihe kaydırıp felsefi pratiği tarihselleştirme zorunluluğundan zaten bahsetmişti bize.¹⁷

12 Judith Schlanger, *Le Comique des idées*, Paris, Gallimard, 1977, s. 22-23.

13 Bkz. Monique Dixsaut'nun verimli kitabı *Le Naturel philosophe. Essai sur les dialogues de Platon*, Paris, Les Belles Lettres / Vrin, 1994 [1985]. Dixsaut ve Hadot'nun dümen suyunu Roma dönemi için izleyen Pierre Vesperini'nin güçlü tezi *La Philosophia et ses pratiques d'Ennius à Cicéron*, Roma, École française de Rome, 2012.

14 Alain de Libera, *Penser au Moyen Âge*, Paris, Seuil, 1991, s. 351.

15 Bkz Alain Boureau, *L'Empire du livre. Pour une histoire du savoir scolastique, 1200-1380*, Paris, Les Belles Lettres, 2007; Catherine König-Pralong, *Le Bon Usage des savoirs. Scolastique, philosophie et politique culturelle*, Paris, Vrin, 2011.

16 Bu yüzden Jean-Louis Fabiani'nin araştırdığı (*Qu'est-ce qu'un philosophe français?*, a.e) disiplin olarak felsefe kurumunun kaynağına ineceğiz. Ayrıca 19. yüzyılı toplumla kurduğu bağlarla ele alan modern kavrayışın da kaynağına ineceğiz, bkz. Bruno Karsenti, *D'une philosophie à l'autre. Les sciences sociales et la politique des Modernes*, Paris, Gallimard, 2013, s. 16: “Yaklaşık iki yüzyıllık bir mesafeden baktığımızda anlıyoruz ki felsefe artık önceki çağlardaki gibi olamaz”.

17 1990 yılında Roger Chartier'nin hareketi irdelemeyi entelektüel alandan kültürel alana kaydırmayı amaçlıyordu. Bkz. Roger Chartier, *Les Origines culturelles de la Révolution française*, Paris, Seuil, 1990; agy., “Philosophie et histoire”, *Au bord de la falaise. L'histoire entre certitudes et inquiétude*, Paris, Albin Michel, 1998, s. 234-254.